

VENSTREFLØJ OG VERDENSSPROG MELLEM KRIGENE

Af Bertel Nygaard

Efter Første Verdenskrig opstod nye, radikale former for sammentænkning af verdensprog og socialisme, især i de revolutionære arbejderesperantoforeninger, men i mindre omfang også omkring rivaliserende, yngre kunstprog som især ido. De små, men ambitiøse miljøer gentænkte relationer mellem ikke blot sprog og samfund, men også nutid og fremtid, det nationale og det globale. Og deres projekter udtrykte på ofte sindrige måder periodens store verdenshistoriske brydninger mellem demokratiske og autoritære styreformere – og mellem kommunister, socialdemokrater og uafhængige kræfter inden for arbejderbevægelsen. Denne artikel sporer disse udviklinger med særligt henblik på deres danske udtryk. Dermed ligger den i forlængelse af den artikel om socialisme og verdensprog op til Første Verdenskrig, som Arbejderhistorie bragte i sidste nummer

Første Verdenskrigs massive blodsudgydelser skærpede også længslerne efter mellemmenneskelig forståelse, fred og retfærdighed. “Vi står nu i overgangs-stadiet fra den territoriale stat til verdens-samfundet,” understregede den norske historiker og leder af den Interparlamentariske Union Christian Lange, da han i 1921 modtog Nobels fredspris sammen med den svenske statsminister Hjalmar Branting.¹ Begge havde da allerede kastet kræfterne ind i Folkeforbundet, det nye organ for mellemstatsligt diplomati til

forebyggelse af internationale konflikter. Mere politisk radikale internationalister på arbejderbevægelsens venstrefløj knyttede sig på samme tid til den nye, kommunistiske Internationale, Komintern.² Dette fornyede landskab af internationale projekter gav også ny grobund for de gamle forestillinger om et neutralt, ikkenationalt verdenssprog: Kunne kunstsproget esperanto blive en genvej til overvindelse af nationalhad og klasseskel? Ville det rivaliserende kunstsprog idø kunne gøre det bedre? Eller noget tredje?

Ikke mindst inden for den socialistiske arbejderbevægelse rakte de sprogpolitiske fremtidsprojekter ofte vidt. "Esperanto turde blive ikke alene en Løftestang for den enkelte, men give Socialismen et mægtigt Fremstød hele Verden over," mente en skribent under mærket 'Solulo' (enægengeren) på dagbladet *Klassekampens* forside sidst i januar 1919.³

I årtier havde arbejderbevægelser verden over søgt at overvinde sprogforbistringernes plager ved at styrke kendskabet til internationale tungemål. De toneangivende kræfter havde især haft de nationalt forankrede hovedsprog fransk, engelsk eller tysk i tankerne, men i de sidste år før verdenskrigen begyndte også små kredse af socialister – i Danmark såvel som mange andre lande – at pege på det neutrale og nemmere esperanto som et enestående nyttigt middel for den internationale arbejderbevægelse.⁴

Solulos indlæg i *Klassekampen* førte nogle af deres centrale argumenter videre, men røbede samtidig nye tilgange til social forandring, fremtidsforventninger, forhåbninger og frygt i kølvandet på verdenskrigen og de sociale

revolutioner i navnlig Rusland og Tyskland. Avisen *Klassekampen* var i sig selv et udtryk for de ændringer. Den var hovedorganet for Socialistisk Arbejderparti, stiftet kort forinden i et opgør med det gamle socialdemokratis reform- og klassesamarbejdspolitik – og snart atter opløst i de indviklede processer, der omkring 1920 lagde grunden til Danmarks Kommunistiske Parti, DKP. Her var man fåtallige, men man satsede alligevel på en langt hastigere og mere omfattende samfundsforandring end den, der havde været gængs blandt førkrigstidens socialister. Verdensrevolutionen stod for døren, lød det atter og atter herfra i de første efterkrigsår.⁵

Den radikalisering af forventninger, håb og politisk praksis kom til udtryk på egne måder i Solulos sprogpolitik. Esperanto blev her ikke præsenteret som et praktisk middel, men også som en central del af målet selv – et integreret led i det internationale proletariats erobring af magten fra klassefjenden. Det gjaldt om at vinde magten over sproget som “vort aller vigtigste Hjælpe-middel,” ganske som arbejderne kæmpede for at overtage de industrielle produktionsmidler.

For udenforstående, ikke mindst i tilbageblik, kan det virke komisk. Både navnet Solulo og budskabet om esperanto som genvej til en bedre verden kan synes som taget ud af satiren over mellemkrigstidens kulturelle overdrev i Hans Scherfigs *Idealister*. Den roman fandt da også faktisk plads at gøre grin med både dem, der så esperanto som “vejen til enighed, broderskab og samdrægtighed,” og andre kredse, hvis revolutionsiver fik dem til at kritisere de kommunistiske partier og Sovjetunionens nye magthavere – som vel at mærke for Scherfig var de rette bærere af det sociale fremskridt og derfor gik fri af hans satire.⁶ Hos Solulo kan man ane et virkeligt, tidligt eksempel på en kombination af både esperantisten og den ‘overrevolutionære’. Heller ikke i eftertiden vandt den kombination store sejre.

I et historisk perspektiv påkalder mellemkrigstidens nye, revolutionære arbejderesperantister sig alligevel interesse. Ikke alene kan de betragtes som særegne, tilspidsede udtryk for almene tendenser i deres samtid: det afsøgende og håbefuldt grænsenedbrydende; det radikalt revolutionære, dristigt fabulerende, fremtidsorienterede – og meget mere. De kan også betragtes i egen ret som omstridte projekter, der udfordrede fremherskende antagelser om sprog, nationalitet og historisk udvikling, først og fremmest i deres egen samtid, men også mere generelt i de moderne århundreder.⁷

Denne artikel skal bidrage til at udfolde og specificere dette felt ved med udgangspunkt i Danmark at udforske en historisk bestemt gruppe af radikale politisk-utopiske projekter, der i mellemkrigstiden sammentænkte udbredelsen af et ikkenationalt verdenssprog med forestillingen om en nært forstående socialistisk samfundsforandring.

Arbejderlatin, folkeforbund og bolsjevikfrygt

De styrkede forbindelser mellem arbejderne og verdenssprogsideen var ikke kun et produkt af de revolutionære arbejderesperantisters fantasi. Folkeforbundet førte i begyndelsen af 1920'erne lange og intense diskussioner om potentialet i at fremme esperanto som internationalt andetsprog i medlemslandenes skoleundervisning – og derigennem samtidig arbejde i retning af ligestillede forudsætninger for kommunikation på tværs af nationale skel, også i den jævne befolkning.⁸ I sin rapport om esperanto fra 1922 lagde forbundets japanske undergeneralsekretær Nitobe Inazō vægt på kunstsprogets ligheds-skabende funktioner:

Mens de rige og de dannede nyder skønlitteratur og videnskabelige afhandlinger på originalsproget, gør de fattige og småkårsfolkene brug af esperanto som *lingua franca* til udveksling af synspunkter. Esperanto er således ved at blive en drivkraft for det internationale demokrati (...).⁹

For optimistiske venner af verdenssproget kunne esperanto med andre ord synes at være på vej fra sin oprindelse som borgerskabsidealistisk projekt til i praksis at blive det arbejdende folks demokratiske verdenssprog. *Arbejderlatin* kaldte man sproget i 1920'ernes Tyskland. Lignende udtryk sneg sig også nord for den nye dansk-tyske grænse.¹⁰

Nitobes betragtninger havde dog langt fra til hensigt at støtte den klassebevidste arbejderesperantisme, som Solulo talte for i *Klassekampen*. Snarere kan forsøgene på at styrke esperanto gennem Folkeforbundet betragtes som udtryk for de mere generelle bestræbelser på at udbygge den etablerede verdensorden og fastholde en moderat midterkurs i fornyede former – imod de yderligheder til højre og venstre, der nu syntes at stå stærkere end før verdenskrigen: ikke kun kommunistiske bestræbelser på at kuldaste de gamle magtforhold, men også den militante højrefløjs energiske kamp for at fastholde de magtforhold i nye former. I det politiske og kulturelle landskab kunne esperanto på samme tid betragtes både som et helle, som et stridspunkt og som en slagmark i sig selv.

De revolutionære esperantister kunne have grund til at affærdige Folkeforbundets esperantodiskussioner som led i forsøget på at fastholde en uretfærdig og skrantende social orden. For den langt mindre politisk stålsatte hovedstrøm blandt esperantisterne kunne udsigterne til officiel anerkendelse af sproget ligne virkeliggørelsen af en årtilang drøm. Hos grundlæggeren, den polske øjenlæge L.L. Zamenhof, var verdenssproget i 1880'erne blevet præsenteret i forbindelse med en den 'indre idé', et åbent sæt af tanker om mellem menneskelig forbrødring og gensidig forståelse. Og allerede før Første

Verdenskrig havde esperanto vundet særlig stor udbredelse i forbindelse med fredssagen og andre humanitære, harmonisøgende forehavender.¹¹

De bestræbelser mødte dog ofte markant modvilje. Fra første færd havde kritikere afvist verdenssprogssagen som et utopisk fantasteri, der meget vel kunne true både nationale kulturer og gamle sociale hierarkier. Mange røster på Europas politiske og kulturelle højrefløj så i esperanto et af de klareste udtryk for en global jødisk sammensværgelse – eller for en bolsjevikisk trussel, hvilket for nogle kom ud på omtrent det samme.¹² Inden for Folkeforbundet udtrykte esperantodiskussionerne dog først og fremmest franske stormagtsinteresser og frygten for det franske sprogs internationale stilling – både over for de andre hovedsprog og over for forestillingerne om et neutralt verdenssprog. Så meget var indlysende nok for de mange repræsentanter for de mindre indflydelsesrige sprogområder, så de franske forsøg på at bremse forslaget om skoleundervisning i esperanto led nederlag.

Esperantisterne stod således med forbundets officielle anerkendelse af deres sprog. I praksis viste den sejr sig dog snart kun at være et skulderklap – ét blandt mange udtryk for, at Folkeforbundet reelt ikke formåede at tøjle stormagternes særinteresser. I stedet udviklede både esperanto og andre verdenssprog sig i snævrere civilsamfundskredse, der dog var talrige og dedikerede nok at gøre sig bemærkede i samtiden. De 'neutrale' esperantister, der var forenet om sproget snarere end om bestemte udlægninger af dets politiske potentiale, tegnede fortsat størstedelen af bevægelsen – også i Danmark, hvor den dominerende fløj i esperantobevægelsen til stadighed var CDEL (*Centra Dana Esperantista Ligo*), der fra 1928 og mange årtier frem udgav *Dansk Esperanto-Blad*. Men nye, venstreorienterede arbejderesperantoforeninger vandt efterhånden en opbakning, der nogle steder kunne matche eller ligefrem overgå de 'neutrale' (og reelt i stigende grad borgerlige) esperantomiljøers.

Esperantisme og Arbejdernes Idoklub

Solulos esperantoanbefaling blev i *Klassekampen* fulgt op af begejstrede meldinger om verdenssprogets opblomstring i Sovjetunionen og om interesse for sagen også blandt unge danske arbejdere, i det mindste på den yderste venstrefløj.¹³ Agitationen for en revolutionær arbejderesperantisme forduftede dog hurtigt igen, da Socialistisk Arbejderparti i stigende grad blev ramt af ue-nigheder og splittelse, og *Klassekampen* af finansielle grunde først måtte reduceres til ugeblad og i november 1919 lukkede helt.

Men ligesom esperanto nød en vis støtte inden for Socialistisk Arbejderparti, vandt ido i samme periode opbakning inden for Socialdemokratisk Ungdomsforbund (SUF), der politisk orienterede sig i samme retning, selv

Proletarer i alle Lande, forener Eder

om et Sprog, I alle kan tale!

Tekniken har skabt det internationale Liv,
Hurtigtog, Flyvemaskine og Radio
har ophævet alle Afstande.

ARBEJDEREN mangler nu kun et —

ESPERANTO,

det internationale Hjælpsprog, der sprogligt stiller alle

— Racer og Nationer lige. —

Kun det kan virkeliggøre alle Proletarers **Internationale.**

ARBEJDER, lær derfor selv Esperanto og
kræv, at dit Barn lærer det i Skolerne.

Esperanto er nu udbredt over hele Jorden. Arbejderne har i mange Lande dannet deres egne Esperantoforeninger (Østrig, Tyskland, Finland, Ungarn, Holland, Sverige og Norge) og udgiver deres egne Blade (La Socialisto, Der Arbeiter Esperantist, Arbejder Esperantisten (Norge), Svenska Arbetar Esperantisten).

Esperanto undervises som frivilligt Fag i mange Landes Skoler; Tyskland, Italien, Grækenland, Bulgarien, Brasilien, Spanien, Holland, Czekoslovakiet, Ungarn, Samos, Maryland (U. S. A.), som tvungent Fag i Albanien og Kanton Genève.

Der findes en stor Litteratur paa Esperanto, baade oversat og original, samt ca. 100 Esperanto-Blade.

Esperanto er mange Gange lettere at lære end noget Nationalsprog. Et Kursus paa 20 Timer er nok til at gennemgaa Sprogets Grammatik og System (16 Regler og ingen Undtagelser).

★ ★ ★

Alle Oplysninger om Esperanto faas hos Esperantistforeningen,
Fredericlagade 6². - København K. - Tlf. Palæ 746 u.

Ditte's Bogtrykkeri, Kronprinsensgade 1
København K.

om det længe holdt fast i tilknytningen til det etablerede socialdemokratiske parti.¹⁴ Da den socialistiske Ungdoms-Internationale, som SUF var tilknyttet, erklærede sig for ido, var det også et oplagt verdenssprogsvalg for SUF selv. Den alsidigt kulturelt orienterede redaktionssekretær for forbundets 14-dagesblad *Fremad*, den københavnske maler A.N. Andersen, blev hurtigt grebet af ido-sagen og arbejdede ihærdigt på at overbevise sine med-SUF'ere.

I en stort opsat artikelserie over fem numre af *Fremad* i efteråret 1918, mens verdenskrigen fandt sin afslutning, redegjorde han grundigt for ver-

dens sprogenes bevæggrunde og historie med særligt henblik på netop idos fortræffeligheder. Som værn mod den nationale chauvinisme, der havde vundet frem under krigen, var der behov for et internationalt kommunikationsmiddel – først og fremmest blandt arbejderne, der nu stod over for at bygge den nye verden på klassesolidaritetsens grund og på tværs af lande- og sprogrænser. Hidtil havde sprogforvirringen på de internationale socialistiske kongresser betydet, at det hovedsagelig var “de akademisk uddannede Partifæller,” der havde kunnet deltage aktivt. Med et lettilgængeligt, “*neutralt og internationalt*” fælles sprog, ubesmittet af de tre hovedsprogs stormagts historie, ville arbejderne fra forskellige lande med lethed kunne tilegne sig viden fra alverden og frit diskutere indbyrdes på tværs af nationale skel.

Det sprog måtte være ido, understregede han videre. Både esperanto og det tidligere kunstprog volapük var nemlig uhensigtsmæssigt vanskelige og uskønne. I Danmark havde idosagen allerede før krigen nydt en vis opbakning, først og fremmest fra sprogprofessor (og socialdemokrat) Otto Jespersen og fra sproglærerinden Gunvar Mønster, men også i små arbejderkredse, fortrinsvis omkring typograf Chr. M. Hansen i Fredericia. Før krigsudbruddet havde han undervist i sproget på sin hjemegn, og her små fem år senere tilbød han atter at undervise unge vordende arbejder-idister landet rundt pr. korrespondance. Med idos store potentiale for arbejderinternationalismens sag var det for godt et tilbud at sige nej til. “Derfor, Kammerater, lær Ido! Det er det bedste og letteste internationale Forstaaelsesmiddel, der findes.”¹⁵

Det ville synd at sige, at A.N. Andersen derefter blev overbejrdet af ido-

interesse blandt SUF'erne. Men i første halvdel af 1919 blev Arbejdernes Idoklub dog etableret i København under hans ledelse og i forbindelse med det internationale arbejder-idist-forbund Emancipanta Stelo, der efter en længere pause under krigen nu genstartede sit virke. Samtidig med den første kongres for skandinaviske ungsocialister i Hillerød 17.-19 august afholdt danske og svenske idister et fælles møde på Ido-Kontoret i København med deltagelse af blandt andre førnævnte Chr. M. Hansen som medlem af Dansk Ido-Forbunds ledelse og Wilhelm Dalsjøl for Arbejdernes Ido-Klub i København. Få dage senere overrakte arbejderklubben sammen med de øvrige danske idoforeninger statsminister Thorvald Stauning en petition om nedsættelse af hjælpesprogskommission med en særlig anbefaling af ido. Statsministeren tog venligt imod skrivelserne og lovede ifølge A.N. Andersens referat til *Fremad* at foretage "det nødvendige til Sagens Fremme."¹⁶ Det lød imødekommende. Det "nødvendige," han ville foretage sig, viste sig dog snart at være intet som helst.¹⁷

Heller ikke medgangen for idosagen blandt de socialistiske arbejdere kom blot i nærheden af at leve op til forhåbningerne. Den københavnske arbejderidoklub levede dog videre med jævnlige samtalemøder og vandreture i det fri. Fra foråret 1920 eksisterede klubben formelt også som landsforening – hvilket vist reelt betød, at man indlemmede Chr. M. Hansen i Fredericia og muligvis en lille kreds af ido-vakte arbejdere omkring ham.¹⁸ Da SUF's ledelse og flertal i de samme måneder brød med Socialdemokratiet og sluttede sig til den kommunistiske bevægelse, fulgte A.N. Andersen og idoklubben med. Det nye kommunistiske dagblad, der først kaldte sig *Arbejdet* og siden *Arbejderbladet*, rapporterede i starten af 1920'erne jævnligt om aktiviteter blandt arbejder-idisterne. I oktober 1921 kunne læserne således blive bekendt med endnu et introduktionsforedrag om ido, hvor taleren Willy Hansen angiveligt havde formået at tiltrække en del nye interesserede til en studiekreds om verdenssproget. Endda uden at anvende "agitorisk Effekt," som skribenten understregede.¹⁹

De politiske skuffelser og den indre splid, der i de første år så godt som lammede den spæde danske kommunistiske bevægelse, gav ringe vækstbetingelser for verdensprogstanken. Og efter et par år blev der stille om Arbejdernes Idoklub i København. Ligesom andre tidligere fremtrædende SUF'ere vendte drivkraften A.N. Andersen også efter nogle år tilbage til den socialdemokratiske bevægelse. Her gjorde han sig bl.a. gældende med kulturelt oplysende foredrag, men altså ikke længere med ido.²⁰ Chr. M. Hansen, der synes at være forblevet socialdemokrat hele vejen igennem, virkede derimod fortsat også i de små og efterhånden svindende danske idokredse, men uden nogen videre bestræbelser på at vinde arbejderbevægelsen for sagen.²¹

Der havde nu også hele vejen igennem været grænser for, hvor langt be-
gejstringen for ido kunne drive selv den stålsatte kerne af verdenssprogfor-
kæmpere inden for SUF i årene 1918-21. Både i sammenligning med meget
af den samtidige retorik omkring esperanto og i betragtning, hvor radikale
samfundsfordringer der ledsagede verdenssprogssagen inden for SUF, er det
tankevækkende, hvor kølig og realistisk afmålt deres argumentation for ido
virker. De betragtede konsekvent ido udelukkende som et praktisk kommu-
nikationsmiddel. Og alt imens de i almindelighed kritiserede politisk mode-
ration og neutralitet i stadig skarper vendinger, holdt de fast i samarbejdet
med de 'neutrale' idokredse uden for arbejderbevægelsen. For så vidt lignede
deres sprogpoltiske retorik den, man kendte fra de moderate arbejderespe-
rantisters retorik før verdenskrigen. Alle sprogvidenskabelige, æstetiske og po-
litiske argumenter for ido til trods blev det esperanto, der blev det kunstsprog-
lige omdrejningspunkt for politiske stridigheder og radikalisering.

Det kunne man fornemme allerede i Solulos esperantoforsvar fra januar
1919.

Lanti, SAT og anationalismen

Nok præsenterede Solulo esperanto som et hjælpende supplement til de vel-
kendte nationalsprog, ligesom Zamenhof i 1880'erne og esperantobevægelsen
siden. Men der var også elementer i ræsonnementet, der antydede en anden
og mere vidtrækkende mulighed. Stik imod de mere sprogkonservative kræf-
ter, der ringeagtede kunstsprog som abstrakte, utopiske projekter, løsrevet fra
traditioner og levet liv, mente Solulo nemlig, at esperanto simpelthen var et
bedre sprog, netop fordi det var kunstigt skabt:

Esperanto er et kunstigt Sprog og som al god Kunst et Forsøg paa at fuld-
kommengøre Naturen. Det har derfor ikke haft nødvendig at medtage alle de
Urimeligheder og Meningsløsheder, som vore Nationalsprog er behæftet
med.²²

Beslægtede fascinationer af den rationelle menneskeåndens besejring af naturens
og historiens vildskab fik snart nogle af den nye, revolutionære arbejderespe-
rantismes mest markante europæiske fortalere til at fordre esperanto som før-
stesprog – som et centralt led i skabelsen af en ny verden hinsides både klasse-
og nationsskel. De samme kræfter begyndte fra årene omkring 1920 at op-
bygge nye arbejderesperantistiske organisationer i skarp modsætning til de
gamle esperantofællesskaber, først og fremmest den internationale organisa-
tion UEA (*Universala Esperanto-Asocio*, det universelle esperantoforbund, stif-

tet 1908), hvis politiske og klassemæssige krav på 'neutralitet' under krigen var blevet kompromitteret af ledende esperantisters støtte til deres staters indbyrdes krigsførelse og ifølge de revolutionære arbejderesperantister også i almindelighed dækkede over støtte til de gamle undertrykkelses- og udbyttingsforhold.

Det mest markante – og snart også så langt det største – af de nye internationale arbejderesperantoforbund var SAT (*Sennacieca Asocio Tutmonda*, Verdensforbundet af Nationsløse). SAT's initiativtager og førende skikkelse i de første år var Eugène Adam, kaldet *Lanti* (en sammenskrivning af hans franske øgenavn det franske *L'anti*, dvs.: den, der er imod). Han var oprindelig snedker, men var under sin gerning som ambulancefører i verdenskrigen blevet overbevist om, at enhver form for nationalisme var galskab. Allerede før krigen havde han stået i forbindelse med anarkistiske kredse, og nogle af anarkismens grundtræk anes også i hans tanker efter krigen, selv om han i begyndelsen af 1920'erne sluttede sig til det franske kommunistparti. Han lærte esperanto under krigen, og efter krigsafslutningen trådte han ind i redaktionen af det angiveligt overnationale, men reelt fransk baserede arbejderesperantoforbund *Liberiga Stelos* tidsskrift *Le Travailleur Espérantiste*. Med ham som drivkraft fik det tidsskrift nyt navn på esperanto, *Esperantista Laboristo*, og dannede overgang til SAT, der endelig blev stiftet ved officiel udskilning fra det 'neutrale' esperantoforbund på dettes kongres i Prag 1921.²³

Til grund for SAT lå ikke de forståelser af internationalisme, som man kendte fra Folkeforbundet og de etablerede traditioner i arbejderbevægelsen. De byggede nemlig på anerkendelse af nationerne som enheder, om så de enheder hos marxisterne blev begrebet som historisk forbigående overgange til kommende verdensborgerlig forbrødring. SAT's projekt var tværtimod *anationalistisk*, dvs. det anfægtede nationers og nationalfølelsers eksistensberettigelse overhovedet – ikke på langt sigt, men her og nu. "Vi vil fra dette øjeblik skabe et anationalt folk," skrev Lanti i en appel til socialistiske esperantister kort før stiftelsen af det nye forbund. Denne opgave var ifølge ham i pagt med såvel fornuftens diktater som den generelle historiske udvikling fra små til større enheder – tidligere fra region til nation, nu fra nation til verdenssamfund. Det, at nationerne stadig eksisterede, var følgelig udtryk for ufornuft og bagstræberiske fordomme, som måtte overvindes gennem skabelsen af en "verdenskultur."²⁴ Som omdrejningspunktet for denne verdenskultur måtte esperanto derfor også gøres til det primære sprog. Det skulle ikke blot være et hjælpesprog, sådan som Zamenhof og den etablerede esperantobevægelse havde forestillet sig.

Som konsekvens af de antinationalistiske principper bestod SAT ikke af nationale medlemsorganisationer, men af individuelle medlemmer på tværs

af landegrænser. I praksis forhindrede det dog ikke, at af de nationale og lokale arbejderesperantoforbund – de såkaldte LEA'er (*Laborista Esperanto-Asocio*) – der vandt frem i stort tal i de samme år, også forstod sig som tilknyttet SAT. Den politiske position var endnu mere føjelig. Anationalismen var et meget radikalt princip, og i vist omfang var selvforståelsen hos både Lanti og mange af SAT-medlemmerne trodsig, og mange forbandt dette med politisk revolutionære selvforståelser. SAT'ANOS, yndede medlemmerne at kalde sig. Dermed signalerede de ikke kun organisationens navn, men også det satanisk provokerende. På den anden side lå der fra begyndelsen en udtalt politisk elasticitet i det forhold, at SAT definerede sig som et tvær-socialistisk oplysningsforbund og åbnede for, at forskellige retninger på den politiske venstrefløj – fra socialdemokrater over kommunister til anarkister – skulle kunne trives og endda anerkendes som særskilte fraktioner inden for organisationen.

Det nye forbund opnåede hurtigt et par tusind medlemmer verden over, og i løbet af 1920'erne voksede medlemstallet til omtrent 6.500 – ikke mindst ved tilstrømningen af kommunistiske esperantister. Imens svandt medlem-sopbakningen til det neutrale esperantoforbund UEA.²⁵ Mange steder var de 'neutrale' esperantoforeninger på lokalt og nationalt plan dog fortsat større end arbejderesperantoforeningerne.

Kommunister og verdenssprog

Selv om Solulos danske forsvar for esperanto i 1919 kunne siges at dele tilbøjeligheder med Lantis og SAT's bærende forestillinger, vandt projektet efter alt at dømme ingen opbakning på den nye danske venstrefløj i de første år af 1920'erne. I efteråret 1927 viste sig dog en lille gruppe af erklærede SAT-tilhængere inden for Danmarks Kommunistiske Ungdoms Odense-afdeling. Den kaldte sig ifølge *Arbejderbladet* for *Odense Laborista Esperanto Gruppe* og bestod ved stiftelsen af 10 medlemmer med den allerede internationalt aktive esperantist Hari Fondiste i spidsen.²⁶ Året efter bragte DKP's avis *Arbejder-Bladet* en begejstret rapport fra SAT's verdenskongres i Göteborg, sandsynligvis forfattet af et medlem af den odenseanske gruppe.²⁷ Gruppen kan meget vel have haft rødder i den relativt markante interesse for esperanto i netop Odense, herunder den odenseanske arbejderbevægelse, gennem to årtier.²⁸ Men interessen for esperanto kunne også næres af de løbende nyheder om esperantos fremskridt i Sovjetunionen og den internationale kommunistiske bevægelse.

Ligesom det i begyndelsen af 1920'erne kunne tegne til, at Folkeforbundet ville løfte esperanto til ære og værdighed på det borgerlige samfunds præmisser, kunne det nemlig på samme tid virke tænkeligt, at Komintern ville fremme verdenssproget som led i kampen for en ny social orden. De ledende bolsjevikker videreførte ganske vist marxismens traditionelle mistro til både esperantoprojektets utopiske præg og dets antagelser om sprogudvikling som en genvej til et nyt, bedre samfund. Lantis anationalisme gik desuden stik imod Lenins lære om de undertrykte nationers ret til selvbestemmelse og måske derved også hans kritik af imperialismen. Men både de sovjetiske myndigheder og Kominterns ledelse viste sig relativt imødekommende over for verdenssprogstilhængerne. Kominterns Eksekutivkomité (EKKI) nedsatte endda i 1921 en kommission af både esperantister og ido-tilhængere til at se på mulighederne for et verdenssprog.

Kommissionen nåede – måske ikke så overraskende – frem til, at et verdenssprog var en god idé, men at den praktiske gennemførelse var hæmmet af både den udbredte skepsis over for kunstsprog og rivaliseringen mellem esperanto og ido. Konklusionen blev, at hver af Kominterns organisationer kunne tage stilling for eller mod ét af verdenssprogene. De senere tilbagemeldinger bekræftede endnu engang, at der var delte meninger om sagen, og så blev spørgsmålet ellers syltet i Kominterns apparat – alt imens esperantister og ido-tilhængere inden for den kommunistiske bevægelse skændtes stadig heftigere. Formentlig passede det også Komintern-ledelsen udmærket, at den således fik ryggen fri til at lade spørgsmålet om verdenssprog hvile.²⁹

Alligevel oplevede esperanto fremgang i 1920'ernes sovjetiske samfund. Rester af zartidens gamle russiske esperantistkredse forenede sig i 1921 med

mange nytillkomne for at stifte den sovjetiske esperantist-union SEU (*Sovetrespublikara Esperantista Unio*). I løbet af 1920'erne nåede den forening op på 16.000 medlemmer. SEU forstod sig principielt som arbejderesperantistisk i kraft af sin loyalitet mod sovjetstaten og dens identifikation som arbejderstat, også selv om den til forskel fra arbejderesperantoforeninger i andre lande var den eneste af sin art og altså ikke stod over for et konkurrerende, 'neutralt' esperantistforbund.

Den samlende skikkelse i den nye sovjetiske esperantobevægelse blev Ernest Karlovitsj Dresen, tidligere officer i zarens hær og nu fremtrædende kommunist. Op igennem 1920'erne kæmpede han for kommunistisk og sovjetisk dominans ikke kun blandt de sovjetiske esperantister, men også blandt arbejderesperantisterne i den øvrige verden. I første omgang førte dette til en politisk tilnærmelse mellem SAT og den kommunistiske bevægelse. Det øgede tilslutningen til det nye arbejderesperantoforbund betragteligt, men førte også til indre stridigheder i SAT om kommunisternes stærke stilling over for rammerne for politisk mangfoldighed, herunder mulighederne for at formulere kritik af udviklingerne i Sovjetunionen. SAT's linje blev ganske vist aldrig som sådan Moskvatro kommunistisk, men forsøgene på at favne hele venstrefløjen førte i 1920'erne stadig oftere til, at man undlod at diskutere indbyrdes kontroverser eller endda bortcensurerede kritiske indlæg. Da det anarkistiske mindretal inden for SAT oplevede det sidste, brød de med forbundet og stiftede i 1924 deres egen lille internationale forening, TLES (*Tutmonda Ligo de Esperantistoj Senŝtatanoj*, Verdensforbundet af Statsløse Esperantister).³⁰

I 1928 ændrede Komintern sin politiske kurs drastisk i venstregående retning, alt imens den indre lydighed over for det nye sovjetiske styre omkring Josef Stalin blev betonet, og forståelsen af internationalisme officielt blev reduceret til denne lydighed.³¹ Ud fra forventninger om snarlige revolutionære opgør afgrænsede de kommunistiske bevægelser sig nu langt skarpere fra især socialdemokraterne for i stedet at satse på snævrere, Kominternro organiseringer, ikke mindst i opbygningen af de såkaldte Revolutionære Fagoppositioner, altså kommunistisk anførte alternativer til socialdemokratisk dominerede fagforeninger.³² Med den politiske vending blev også forholdet til SAT med ét langt køligere. Dresen og de mest Kominternro kræfter blandt de vestlige arbejderesperantister – navnlig den 4000 medlemmer store tyske arbejderesperantistorganisation – begyndte at betegne SAT's ledende kræfter som 'højreopportunist', og i begyndelsen af 1930'erne brød de med forbundet for i august 1932 at stifte et nyt, Komintern-nært internationalt arbejderesperantistforbund: IPE (*Internacio de Proleta Esperantistaro*, Proletariske Esperantisters Internationale).

Den nye organisation, der i modsætning til SAT opererede med sektioner

i de enkelte lande, fik opbakning fra hele den sovjetiske esperantounion og fra det tyske arbejderesperantoforbund med dets omtrent 4000 medlemmer, foruden en række mindre grupper af kommunistiske esperantister i andre europæiske lande. Da meget af SAT's vækst i 1920'erne havde skyldtes kommunistiske esperantister, betød splittelsen også en decimering af Lantis organisation. Kun omtrent 2000 medlemmer var tilbage i SAT ved IPE's stiftelse, og Lanti selv trak sig fra sit ledelsesansvar kort efter og døde 15 år senere for egen hånd i Mexico. Samtidig frigjorde splittelsen dog SAT til i højere grad at efterleve den oprindelige hensigt om at forene venstrefløjesesperantister i deres politiske mangfoldighed.

Netop Tyskland og Sovjetunionen, hvor IPE havde sin styrke, viste sig dog snart at give umådeligt ringe betingelser for esperantovirksomhed. Under det nye nazistiske styre i Tyskland fra januar 1933 blev esperantisterne brutalt undertrykt. Værst gik det ud over arbejderesperantisterne, men selv forsøg fra konservative tyske esperantister på at alliere sig med det nye styre viste sig virkningsløse over for det nazistiske fjendskab mod 'jødesproget.' Og få år senere fulgte i Sovjetunionen de store udrensninger, hvorunder esperantisterne kom under anklage for at pleje kontakt med udenlandske, sovjetfjendtlige interesser. Dresen selv måtte i 1936 træde tilbage som leder af det sovjetiske esperantoforbund, og året efter blev han dømt og henrettet for spionage og kontrarevolutionær aktivitet.

Revolutionære esperantister i Odense

De bratte kursændringer i den kommunistiske bevægelse viste sig også blandt de fortsat fåtallige danske arbejderesperantister – først og fremmest i Odense. Byens gamle arbejderesperantogruppe Unueco (Enhed) fra før verdenskrigen var i 1921 blevet sluttet sammen med den 'neutrale' Odense Esperanto-Forening – under den sidstnævntes navn, hvilket måske sagde noget om arbejderesperantisternes lille vægt blandt den nye, samlede forenings cirka 70 medlemmer. Selv om interessen for esperanto stadig viste sig blandt de odenseanske socialdemokrater i de følgende år, og Arbejdernes Aftenskole fortsat udbød kurser i sproget, henviste man også længe esperantointeresserede arbejdere til det 'neutrale' danske esperantoforbund, CDEL, frem for at lufte planer om nye, særskilte arbejderesperantoforeninger.³³ Men omkring midten af 1930'erne lavede Unueco op igen under ledelse af den socialdemokratiske trykkeriarbejder C.P. Sørensen. Imod både idealistiske 'neutrale' esperantister og venstrefløjesesperantisterne lagde foreningen nu meget tydelig vægt på udelukkende at se verdenssproget som praktisk kommunikationsmiddel, der i sig selv var upolitisk.³⁴

Til venstre for Unueco virkede i samme by en erklæret revolutionær arbejderesperantistgruppe. Ifølge Sørensen betegnede den sig som Antauen (Fremad), en betegnelse som på den tid ofte blev brugt af såvel uafhængige arbejderesperantistgrupper som kredse af SAT-medlemmer. Det Københavnsbaserede kommunistiske dagblad *Arbejderbladet* fortalte dog på samme tid om den revolutionære odenseanske esperantistgruppe D.U.K. Hvad den forkortelse stod for, fik læserne ikke at vide, men det blev fremhævet, at denne kreds blandt andet havde markeret sig ved at arrangere en udstilling i byen om esperantos vældige fremskridt i Sovjetunionen.³⁵

I august 1935 sendte denne DKP-nære esperantogruppe en delegeret til IPE's internationale kongres i Antwerpen. Da havde Komintern dog netop på sin syvende verdenskongres i Moskva foretaget endnu en brat kursændring. Som reaktion på den nazistiske magtovertagelse i Tyskland og beslægtede udviklinger i andre lande, der direkte truede de vestlige arbejderbevægelser overlevelse, skulle de vestlige kommunistpartier nu lægge den hyperrevolutionære, socialdemokratifjendske politik på hylden for i stedet at opbygge meget brede alliancer, 'folkefronter', imod truslerne fra den antidemokratiske højrefløj.³⁶ I overensstemmelse med denne seneste politikrevision i besluttede IPE i Antwerpen – som *Arbejderbladet* formulerede det – at indlede "Enhedsfrontarbejde med den reformistiske proletariske Esperantointernationale S.A.T., der samtidig holdt Kongres i Paris."³⁷ Reelt var det en erkendelse af, at selve grundlaget for at opretholde IPE som separat 'revolutionær' – hvilket her ville sige: Kominterntro – esperanto-organisation nu var så godt som borte. Ikke alene var den politiske separatisme nu i strid med Kominterns politik. IPE's største vesteuropæiske gruppe, det tyske GLEA (*Germana Laborista Esperanto-Asocio*) med dets omtrent 4000 medlemmer, var blevet udraderet af den nye tyske regering. Som nævnt mødte også selve grundstammen i IPE, den sovjetiske esperantoforening, snart en lignende skæbne. Så de delegerede, der på kongressen i Antwerpen talte store ord om sprogpolitiske enheds- og folkefronter, repræsenterede reelt kun de tilbageværende europæiske smågrupper. Formelt virkede IPE fortsat som kommunistisk frontorganisation, indtil den tysk-sovjetiske ikke-angrebspagt og Anden Verdenskrigs udbrud i 1939 satte en endelig stopper for foretagendet. Reelt begyndte de tilbageværende kommunistiske esperantister i vestlige lande dog i stigende grad atter at orientere sig mod de mindre snævert politisk definerede arbejderesperantoforeninger. Der opstod således en Kominterntro fraktion inden for SAT. Denne fraktions danske kontaktperson var Poul Thorsen, som samtidig var en fremtrædende skikkelse blandt periodens danske arbejderesperantister i bredere forstand.³⁸ Mon ikke de mere vedholdende blandt de 'revolutionære' esperantister i Odense gik i samme retning? I løbet af 1930'erne kom der i det mindste organisatorisk grundlag for det.

Dansk Arbejderesperantoklub

Efter et kvart århundredes arbejderesperantistiske tilløb var der i 1932 blevet stiftet levedygtige arbejderesperantoklubber på lokal basis i både København og på Århuskanten - først og fremmest Åbyhøj. Og i 1935 tog den meget aktive århusianske klub initiativ til en stiftende generalforsamling for den landsdækkende forening DLEA (*Dana Laborista Esperanto Asocio*, Dansk Arbejderesperantoforening), der på internationalt plan identificerede sig med SAT, selv om mange DLEA-medlemmer formelt betragtet vistnok ikke formelt var med i SAT. 40 esperantister deltog ved stiftelsen, og i de følgende år voksede både tilslutningen og aktiviteterne.³⁹

I slutningen af 1935 kunne DLEA således udgive en lille sangbog med 34 af de mest populære sange blandt arbejderesperantisterne. Heriblandt var en lille samling esperanto-oversættelser af populære, ikkepolitiske danske sange som *Den lille Ole med Paraplyen* (*La eta Ojo kun la ombrela*) og *Dagen gaar med raske Fjed* (*Uras sin la tago for*). Men de fleste var velkendte arbejdersange i esperanto-udgaver, fra *Internationale* over U.P. Overbys *I Flugt gaar Tiden* til *De russiske revolutionæres sørgemarch*.⁴⁰ Sangbogen var et håndgribeligt eksempel på, at arbejderesperantismen var ved at skabe sig en egen identitet og foreningskultur i Danmark, og at den politisk tydeligvis regnede sig til venstrefløjen, men også omhyggeligt undgik at sætte sig i bås som enten socialdemokratisk eller kommunistisk.

I august 1939 var de nu godt 100 danske arbejderesperantister, anført af den 32-årige plantolog og erfarne esperantist Paul Neergaard, værter for SAT's 19. verdenskongres. Næsten tre årtier tidligere havde en mindre kongres af europæiske esperantister af vidt forskellig politisk observans samlet sig i København, ikke mindst for at gøre esperantosagen gældende over for den store internationale socialistikongres i Odd Fellow Palæet i samme by.⁴¹ Nu sad de små 600 forsamlede arbejderesperantister fra 13 forskellige lande i den samme fornemme rokokobygning i Bredgade. Der blev de hilst velkommen af en hel stribe notabiliteter fra dansk politik og fagbevægelse: den radikale undervisningsminister Jørgen Jørgensen samt repræsentanter for De samvirkende Fagforbund, Socialdemokratiet, ungsocialdemokraternes organisation DsU, DKP og Arbejdernes Oplysningsforbund. I forbindelse med kongressen blev esperantisterne også officielt modtaget på Københavns Rådhus. Den hippe komponist Bernhard Christensens til lejligheden komponerede jazz-oratorium *Jordens herre* åbnede kongressen, og der var solodanseopvisning, afsyngning af *Internationale* på esperanto samt forelæsninger på verdenssproget om arbejderbevægelsens situation, om racespørgsmål og andre aktuelle problemer. Det hele blev dækket flittigt af pressen, og åbningsmødet blev endda transmitteret i radioen.⁴²

De danske arbejderesperantister kunne nu med større overbevisning istemme U.P. Overbyes gamle socialistmarch: *Tagias nun, fratoj, en hel-orient'* – "Snart dages det, Brødre, det lysner i øst!"

SAT mellem oplysningsforbund og verdensrevolution

Det var dog også tydeligt, at i det mindste de toneangivende danske medlemmer af SAT stod temmelig langt fra Lantis oprindelige radikale projekt. Magister Neergaard, der oftest førte ordet udadtil, røbede ganske vist tydeligt nok en politisk venstreorientering som et integreret led i sit virke for esperanto. Han præsenterede verdenssproget som "Demokratiets Latin," der skulle rette op på de ulige magtforhold mellem de få, dominerende hovedsprog og alle de andre, der til sammen udgjorde sprogenes internationale "proletariat," og navnlig i et interview med *Arbejderbladet* understregede han SAT's antifascistiske orientering som en naturlig følge af, "at vi indtager de almindelige Synspunkter, som er herskende i Arbejderklassen."⁴³ Men frem for at understrege Lantis kompromisløse anationalisme beskrev han SAT som "et partipolitisk neutralt Internationalt Arbejderoplysningsforbund," der nærmest var en international pendant til det hjemlige, socialdemokratisk ledede og ukontroversielt oplysende AOF.⁴⁴ Politisk klingede det snarere af Nitobes gamle overvejelser over esperantos muligheder gennem Folkeforbundet end af Lantis socialistiske projekt. Over for *Arbejderbladet* oversatte Neergaard projektet til passende Komintern-begreber ved at betegne SAT som "et Enhedsfrontforbund i stort Format." Da en journalist ved samme blad spurgte, om der også ville komme deltagere fra Sovjetunionen svarede Neergaard udglattende, at man desværre ikke havde haft tid til at bringe det i stand.⁴⁵ Det var tydeligvis afgørende for ham ikke at støde nogen dele af arbejderbevægelsen fra sig.

'Tiden' var ikke den reelle begrundelse for, at de sovjetiske esperantister ikke deltog i den kongres, og den kommunistiske reporter var uforvarende kommet til at stille et ømtåleligt spørgsmål. Esperantisterne i Sovjetunionen var jo som nævnt på den tid eftertrykkeligt underkuet på styrets foranledning, og selv om deres vestlige forbindelser ikke kunne kende til alt om denne udvikling, må den pludselige stilhed fra deres talrige østlige kontakter have undret.

Kort forinden havde det sovjetiske styre også offentligt advaret om, at SAT nærrede 'trotskistiske' tilbøjeligheder, altså sympati for den eksilerede russiske revolutionsleder Lev Trotskijs bestræbelser på at vælte Stalin-styret og føre den kommunistiske bevægelse tilbage til den form for verdensrevolutionær orientering, som havde kendetegnet bolsjevikernes politik under og lige efter

magtovertagelsen i 1917.⁴⁶ Trotskismeanklager blev brugt ganske rundhåndet i 1930'ernes sovjetiske politik – i de fleste tilfælde uden noget præcist sagligt grundlag, men dog ofte med dødelig udgang for de anklagede.⁴⁷

I dette tilfælde ramte trotskismeanklagen kun delvis forbi. For nok lå Paul Neergaards udtalelser på SAT's vegne vældig langt fra hidsige revolutionsplaner og stalinismekritik. Men forestillingen om en radikal socialistisk revolution på tværs af landegrænser og på trods af al nationalstatsopbygning – herunder den sovjetiske – havde ligget i SAT fra begyndelsen, ligesom de kunne synes at have præget Solulos ovennævnte argumentation i *Klassekampen* allerede i 1919. Og i 1930'erne opstod der faktisk en kreds af trotskistiske esperantister. Dens centrum var i Danmark.

En lille kreds af danske socialister omkring den sprogbevagede københavnske magister Poul Moth arbejdede nemlig ihærdigt på at føre de mere radikale sider af SAT's sprog- og samfundspolitik videre i en særegen blanding af Trotskijs og Lantis tanker. Kredsen omkring Moth trådte først frem i 1933-34 under betegnelsen International Socialistisk Brevklub og stod da i nær forbindelse med den venstrefløjsopposition, der opstod blandt de unge socialdemokrater som reaktion på den nazistiske magtovertagelse i Tyskland. Op gennem 1930'erne og atter i de første efterkrigsår udgjorde de en egenartet del af de små danske trotskistmiljøer.⁴⁸ Samtidig var de med Moth som drivkraft særdeles aktive i SAT, og sammen med den hollandske trotskist Bas Wels grundlagde de en 'bolsjevikleninistisk' (dvs. trotskistisk) fraktion i SAT, kaldet *bolenfrasat*. Bolenfrasat havde sine eget esperantotidsskrifter, udgivet af kredsen i København, først *La permanenta revolucio* (1935-36), *Levigu!* (dvs. Rejs jer!, 1937-39). Kredsens sideløbende udgivelser på dansk var oftest også forsynet med resumeer på esperanto.⁴⁹

Moths stadige hang til både i SAT og over for den danske venstrefløj at proklamere revolutionære organisationer på grundlag af meget få mennesker hang tæt sammen med en tilbøjelighed til at forstå politik ud fra et færdigt sæt af rene, absolutte værdier. Det klareste udtryk for det findes i hans to pjecer (på dansk) fra de første måneder af den tyske besættelse af Danmark, hvor han talte for et anationalt standpunkt – imod så godt som alle andre, også imod flertallet blandt de små kredse af danske trotskister. Ligesom Lanti små 20 år tidligere gjorde han her gældende, at enhver form for nationsfølelse, nationalstatslig identitet eller nationalisme måtte afvises som fornuftsstridige, skadelige fænomener. I stedet måtte man fremme "den fælles verdenskultur (...) og ophævelse af alle økonomiske grænser." Denne anationalt socialistiske verdenskultur ville så vise sig som det historisk nødvendige resultat af de nationalistiske krige:

[E]fter *ragna rok* (gudernes dom) stiger en ny verden op af kaos. (...) [D]ette ved vi naturnødvendigt vil ske, for udviklingens flod lader sig ikke standse. Blot er det op til os at vælge, om vi vil fremskynde denne udvikling eller vi vil søge at bremse den gennem nationalistisk snæversyn.⁵⁰

I skabelsen af denne fælles kultur spillede esperanto en nøglerolle for Moth. Et vigtigt skridt i retning af den nye verden måtte derfor være indførelse af obligatorisk esperantoundervisning i skolerne (dog helst uden de akkusativendelser, som Moth polemiserede kraftigt imod som et aristokratisk levn i esperanto).⁵¹

Ligesom i Lantis gamle formuleringer syntes verdenssproget således for Moth at skulle fungere som en art udøvet utopi – en frembringelse af et væsentligt stykke af fremtidens fælleskultur allerede i nuet. I den bredere danske offentlighed vakte Moths pjece ingen genklang, men den spillede ind i arbejderesperantisternes indbyrdes diskussioner om deres rolle. Det fremtrædende århusianske DLEA-medlem Magnus Jacobsen anmeldte Moths pjece positivt i februarnummeret af foreningens medlemsblad. Seks måneder senere – få uger efter den tyske invasion af Sovjetunionen, der gjorde en brat ende på den tysk-sovjetiske forståelse og i Danmark medførte de opsigtsvækkende interneringer af de mest fremtrædende DKP'ere, men også gjorde folkefrontspolitikken aktuell påny – talte den kommunistiske esperantist Poul Thorsen i et længere debatindlæg for, at man holdt igen med Lantis anationale visioner i propagandaen udadtil. Anationalismen var et uaktuelt fremtidsmål, der kun kunne overbevise de allerede indviede, mente han. I stedet måtte man nu og her betone en *inter*-nationalistisk anerkendelse af det nationale.⁵² Det var et standpunkt, som tydeligt flugtede med Kominterns forståelse af folkefronten som et forsvar for "alt, hvad der er af værdi i nationens historiske fortid," som den nye Kominternleder Georgij Dimitrov havde formuleret det på Kominterns afgørende verdenskongres i 1935.⁵³ Både Dimitrovs betragtning og Thorsens bestræbelse på at udmønte den i den danske arbejderesperantismes lille skala var forsøg på at forankre den kommunistiske bevægelse i en aktuell, traditionsforankret og national realitet frem for den utopiske vision for en forandret fremtidig verden, som Moth i traditionen efter Lanti søgte at fremmane med ord. Dimitrovs og Thorsens vej var nok den mere 'realistiske', men den indvarslede også begyndelsen til enden for både Komintern og den særskilte arbejderesperantisme – om end i forskellige former og tempi.

Slut med den radikale esperantisme?

Oven i de tyske og sovjetiske styrers undertrykkelse af deres hjemlige verdens-

xxx

sprogstilhængere betød verdenskrigen endnu et tilbageslag for verdenssprogbevægelsen. Det blev betydeligt vanskeligere at kommunikere på tværs af de europæiske landegrænser, og både i flere tysk besatte områder og i lande med beslægtede styre som Spanien og Portugal blev esperantisterne undertrykt.⁵⁴ De danske nazister, der med de tyske tropper i ryggen nu kunne føre sig i den offentlige debat med større selvtillid, rasede mod 'jødeproget' esperanto.⁵⁵

De relativt lempelige vilkår for den tyske besættelse af Danmark gjorde det imidlertid muligt for både esperantoforeninger og de socialdemokratiske organisationer at fungere videre. De danske arbejderesperantister i DLEA var i stand til at konsolidere sig gennem aftenskolekurser og stadige foreningsaktiviteter, og de trådte åbent frem i pressen. Ud over det nye landsdækkende medlemsblad *D.L.E.A. Bulteno*, der udkom gennem alle besættelsesårene, udgav den københavnske arbejderesperantoklub i 1942 et tiårs-jubilæums-skrift med et bevidst 'upolitisk' indhold, men dog under den dristige titel *Tra densa mallumo* (Gennem det tætteste mørke).⁵⁶

I de første efterkrigsår kunne arbejderesperantisternes retorik også lejlighedsvis videreføre elementer af en udtalt socialistisk orientering. På DLEA's første danske årsmøde efter befrielsen, i Randers i sommeren 1946, understregede trafikassistent K.B. Astrup på fællesskabets vegne: "Vi repræsenterer Fortropperne for Udbredelse af Forstaaelse mellem de arbejdende Klasser Verden over – vi vil bruge Esperanto for at være med til at bryde Kapitalismens samfundsødelæggende Magt og Krigene."⁵⁷ Året efter blev SAT's verdenskongres atter holdt i Danmark, denne gang med omtrent 700 deltagere i det århusianske Folkets Hus.⁵⁸

Al vedholdenhed og tilvækst til trods virkede det alligevel, som om det oprindelige politiske grundlag for at holde arbejderesperantister adskilt fra de 'neutrale' esperantoforeninger var ved at forsvinde. Både DLEA og de lokale arbejderesperantoklubber gemte i stigende grad de politiske overtoner bort for i stedet at fokusere mere entydigt på verdenssprogets udmærkelser som kommunikationsmiddel. "Sig goddag til hele verden – men sig det på esperanto," lød det karakteristisk på bagsiden af endnu en oplysningspjece fra DLEA, vistnok fra engang i 1980'erne.⁵⁹ Allerede i besættelsesårene var i det mindste de ledende kræfter inden for DLEA dog aktive i bestræbelserne på at etablere en fælleskomité for de danske esperantoforeninger, der kunne øge samarbejdet. Under et forhandlingsmøde i Århus i november 1942 var hindringen for det ikke modsætningen mellem det 'neutrale' esperantister og de anationale arbejderesperantister, men tværtimod en bitter splid blandt de neutrale selv, der havde ført til etableringen af en egentlig rival til CDEL, nemlig Dansk Esperanto-Selskab omkring Richard G. Nielsen.⁶⁰ I praksis deltog arbejderesperantisterne i DLEA med glæde i de kursusaktiviteter og årlige sommertræf, som de 'neutrale' organiserede, og i de første efterkrigsår lykkedes det endelig at etablere fælleskomiteer for esperantoorganisationerne, både i de enkelte byer og på landsplan. Så alt imens den kolde krig skærpede modsætningerne mellem øst og vest – og inden for de vestlige lande mellem kommunisterne og alle andre – var esperantisternes egen koldkrigsperiode forbi.

Med den udvikling forsvandt også en væsentlig del af det utopiske perspektiv på verdenssproget som omdrejningspunkt for verdens gennemgribende forbedring. Tilbage stod et rent sprogpolitisk projekt. Det var nok betydeligt mere realistisk end Zamenhofs gamle 'indre ide' eller Lantis anationale socialisme. Men det kunne også på afgørende måder virke mindre vigtigt, end de radikale forestillinger om verdenssprog havde kunnet forekomme i mellemkrigstiden. Selv den ellers så beske satiriker Hans Scherfig måtte overgive sig, da han i 1947 – halvandet års tid efter den første officielle danske udgivelse af *Idealister* – hørte esperantisterne fremlægge deres sag i radioen: "[M]an ønsker Esperantisterne alt godt, saa længe de kun vil arbejde for deres internationale Hjælpeprog og ikke paastaar, at de alene kan skaffe Fred paa Jorden." Han havde endda fået lyst til selv at lære esperanto.⁶¹ At den indrømmelse netop kom fra denne ellers så krasse kritiker af alle andre former for idealisme end hans egen partitro kommunisme, var endnu et tegn på det, man kunne betegne som esperantismens normalisering efter Anden Verdenskrig – både i dens 'neutrale' udgaver og i arbejderesperantistbevægelsen, der i stigende grad selv nærmede sig et 'neutralt' udtryk.

Det var efter alt at dømme kun den lille gruppe trotskister omkring Poul

Moth, der søgte at videreføre elementer af den radikale arbejderesperantisme ind i den kolde krigs epoke. Ved siden af deres danske publikationer grundlagde denne håndfuld overbeviste revolutionære i 1950 et særligt trotskistisk esperantoblad, *Kvara Internacio. Bulteno de la Internacio Komunista frakcio de SAT (trockista)*. Til SAT's verdenskongres i Stockholm i sommeren 1951 søgte de tre danske delegerede fra den danske trotskistgruppe at vinde støtte for deres standpunkt, navnlig blandt socialister øst for jerntæppet. Østeuropæere var der imidlertid ingen af ved den lejlighed, og kongresledelsen lod ikke trotskisterne komme til orde i plenum. Så de måtte nøjes med et møde i SAT's trotskistiske fraktion, hvori der ud over de tre danskere deltog et fransk ægtepar, to svenske trotskister og en norsk sympatisør, som var den eneste nye kontakt, men havde fået på selve kongressen.⁶² Et magert resultat af så stor ihærdighed. To år senere standsede det lille blad og dermed også den særlige afart af dansk trotskistisk esperantisme.

Poul Moth selv forblev samlingsfigur for den lille trotskistgruppe frem til midten af 1950'erne, og hans politiske engagement fortsatte nogle år endnu. Esperantosagen forlod han derimod allerede i slutning af 1940'erne. I stedet satsede han nu på nye verdenssprog, der i højere grad end esperanto og ido lagde sig op ad de levende romanske sprog. Sammen med blandt andre sproglæreren og rådskommunisten Harald Andersen-Harild junior og en ganske lille kreds af andre sprogentusiaster arbejdede Moth omkring 1950 for kunstsproget interlingue, oprindelig lanceret i 1922 af estiske lingvist Edgar de Wahl under navnet Occidental. Det viste sig dog hurtigt udsigtsløst, og i stedet hellegede han sig det beslægtede, men endnu nyere kunstsprog, interlingua (altså med a), som var udviklet interlingua, udviklet af den internationale hjælpe-sprogskommission et årti forinden. Her videreførte han dog sin vante Lanti-inspirerede praksis ved at proklamere en international arbejder-interlingueforening og udgive forsø interlinguetidsskriftet *Super Li Frontieras: Revue ovrere international*, så *Le Lucta: Sumarios e opiniones trockista*.⁶³

Men så var det ellers også forbi med bestræbelserne på at fastholde enheden mellem revolutionær socialisme og kunstsprog. Moth stod senere bag adskillige interlingua-lærebøger og -ordbøger og lagde et betydeligt arbejde i den danske interlinguaforening, indtil han vistnok endnu senere sluttede sig til de endnu færre fortalere for interlingue – med e – som var videreførelsen af Edgar von Wahls kunstsprog occidental, oprindelig skabt i 1920'erne.⁶⁴ Men den sproglige idealisme var nu tydeligt adskilt fra hans politiske engagement – for Moth såvel som for så mange andre socialistiske kunstsprogsforkæmpere.

I de følgende årtier steg gennemsnitsalderen for de aktive arbejderesperantister støt, og medlemmerne af DLEA og de lokale klubber begyndte lige så stille at falde fra af naturlige årsager. I 1992 besluttede de overlevende at ind-

stille DLEA's virksomhed – efter 60 års foreningsliv og i alt 85 års bestræbelser på at parre arbejderbevægelse og esperanto.

Helt fordi er historien dog ikke nødvendigvis af den grund. SAT eksisterer fortsat. Og i f.eks. Sverige, hvor den første arbejderesperantoforening blev grundlagt i 1903, findes den SAT-sympatiserende arbejderesperantoforening SLEA endnu.⁶⁵ Endnu væsentligere er det dog, at spørgsmålene om både social og sproglig ligestilling stadig må betragtes som højaktuelle og i det mindste i nogen grad forbundne. Nok har de britiske imperialisters gamle tungemål i dag marginaliseret alle sine gamle rivaler. Engelsk bruges over hele kloden – som tegn på det, der i dag typisk betegnes som det 'globale' snarere end det internationale, for slet ikke at tale om det anationale.

Men ligesom den sociale ulighed i denne globaliserede nutid er så markant som nogensinde, er der også stadig lang vej til de lige betingelser for global kommunikation, som Zamenhofs gamle sprog skulle skabe. Den globale samtale står i dag også tilbage som en mere eller mindre udtalt modsætning mellem dem, der mestrer engelsk som deres modersmål, og de fleste af os andre, der i større eller mindre grad famler os frem på et fremmedsprog.

Engelsk blev et verdenssprog. Men et virkeligt demokratisk arbejderlatin har verden endnu til gode.

Noter

1. Christian Lange: 'Internationalisme' (1921), <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1921/lange/26158-christian-lange-nobel-lecture-1921/> (dette og følgende internetlinks senest tilgæet 18. november 2019). Jeg skylder Gerd Callesen tak for nyttige kommentarer til denne artikel.
2. Til disse forskellige internationalismers historie i det 20. århundrede: Glenda Sluga og Patricia Clavin (red.): *Internationalisms: A Twentieth-Century History*, Cambridge: Cambridge University Press 2017; Kevin McDermott og Jeremy Agnew: *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Houndmills: Macmillan 1996; Alexander Vatlin: *Die Komintern. Gründung, Programmatik, Akteure*, Berlin: Dietz 2009.
3. Solulo: 'Esperantosprogets Betydning for Arbejderne', *Klassekampen* 30. januar 1919.
4. Dette en skildret mere indgående i Bertel Nygaard: 'Socialismens verdenssprog? Esperanto og arbejderbevægelse i Danmark før Første Verdenskrig', *Arbejderhistorie* nr. 1 (2020), s. 6-29.
5. Se Jens Christensen: 'Danmarks socialistiske Arbejderparti 1918-1919', *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 5 (1975), s. 59-112.
6. Hans Scherfig: *Idealister*, Gyldendal 2010 (skrevet først i 1940'erne, men først udgivet i Danmark efter befrielsen i 1945), her citeret fra s. 88.
7. Ligesom esperantismen i almindelighed er arbejderesperantismen dog hovedsagelig blevet udforsket historisk af esperantisterne selv og på deres bevægelses præmisser. I både

den danske og den internationale standardlitteratur om arbejderbevægelsens kulturhistorie er verdenssprogstræbelserne stort set ubeskrevet. Så for at få indblik i feltet må man ty til højt specialiserede fremstillinger – og kilderne, der dog ofte er vanskeligt tilgængelige eller kun sporadisk bevarede. Overblik over arbejderesperantismens historie findes i Rainer Noltenius m.fl.: *Illustrierte Geschichte der Arbeiter-Esperanto-Bewegung / Ilustrita historio de la Laborista Esperanto-Movado*, Dortmund: Fritz-Hüser-Institut für deutsche und ausländische Arbeiter-Literatur 1993; Detlev Blanke: *Esperanto kaj socialismo? Pri La Movado Sur La 'Alia Flanko'*, New York: Mondial 2017 (3. udgave); Anne-Sophie Markov: *Le mouvement international des travailleurs espérantistes* (speciale, Université de Versailles 1999, tilgængeligt på <http://www.sat-amikaro.org/article1747.html>); Peter G. Forster: *The Esperanto Movement*, Haag: Mouton 1982, s. 188ff. Flere arbejderesperantoudgivelser samt arkivalier fra Dansk Arbejder Esperanto Forbund er bevaret i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København (ABA). Derudover findes mindre samlinger af lokale esperantoforeningers virke rundt om i danske lokalarkiver. En omfattende international samling af esperantomateriale er tilgængeligt digitalt via det østrigske nationalbiblioteks tidsskriftsamling: <http://anno.onb.ac.at/>. Større samlinger af tidsskrifter og arkivalier i tilknytning til arbejderesperantobevægelserne findes desuden på bl.a. Internationaal institut voor sociale geschiedenis (IISG) i Amsterdam og Fritz-Hüser-Instituts für Literatur und Kultur der Arbeitswelt i Dortmund. Til relevante samlinger i videre omfang, se Detlev Blanke (red.): *Plansprachliche Bibliotheken und Archive* (2008), http://www.blanke-info.de/files/BH_15_Bibliotheken_2008_PDF.pdf.

8. Roxanne Panchasi: *Future Tense: The Culture of Anticipation in France Between the Wars*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press 2004, s. 135-159; Ulrich Lins: *Dangerous Language: Esperanto under Hitler and Stalin*, London: Palgrave Macmillan 2016, s. 51-62.
9. Nitobe Inazo: 'Esperanto and the Language Question at the League of Nations' (1922), http://esperanto.ie/en/PDF_files/Espo_Leag_Nations.pdf (21/4-2016).
10. Se f.eks. H.M.: 'Verdens-Sprog', *Fyns Social-Demokrat* 20. oktober 1922.
11. Se f.eks. Roberto Garvía: *Esperanto and Its Rivals: The Struggle for an International Language*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2015, s. 103ff.
12. Lins *Dangerous*, s. 35ff.
13. 'Esperanto-huset', *Klassekampen* 9/2-1919; 'Esperanto eller "Ido"', *Klassekampen* 14/4-1919.
14. John Bech Thomsen: 'Socialdemokratisk Ungdomsforbund, SUF, 1906-21', *Historievidenskab* nr. 8, 1976, s. 7-86.
15. A.N. Andersen: 'Verdens-Sproget. Det internationale Hjælpeprog og Arbejderklassen', publiceret i fem dele fra *Fremad* 12:11 (5. oktober 1918) til 12:15 (30. november 1918); Chr. M. Hansen: 'Lær det internationale Hjælpeprog "Ido"', *Fremad* 12:18 (18. januar 1919). Det tyske arbejder-ido-blad *Internacionisto* havde i juli 1914 angivet 42 kontaktdresser på idister i Danmark, heraf 34 i Fredericia (formentlig en 'frafalden' lokal esperantokreds, hvilket jeg dog ikke har haft lejlighed til at undersøge). I 1915 udgav Chr. M. Hansen sammen med to andre lokale typograf-idister, Johs. Honoré og Rich. Sørensen, et enkelt prøvenummer af arbejder-ido-bladet *Ponto*, der var tænkt som månedsblad for den danske sektion af Emancipanta Stelo. Arbejder-idisterne i Fredericia kaldte sig på den tid for Futuro og kundgjorde i bladet et snarligt foreningsmøde på det lokale afholdshjem. Da arbejder-idismen var en mindre bevægelse og kun virkede i få årtier, er dens historie mig bekendt stort set ubeskrevet. Se dog Detlev Blankes få linjer om tysk arbejder-idisme i Noltenius: *Arbeiter-Esperanto-Bewegung*, s. 27f og 43.
16. A.N.A.[ndersen]: 'Verdenssproget. Danske og svenske Idister', *Fremad* 13:17 (20. september 1919); samme: 'Det internationale Hjælpeprog', *Fremad* 13:22 (23. oktober 1919).
17. Det fremgik indirekte af A.N. Andersens sammendrag af et møde blandt de danske idoforeninger i februar 1921 ('Det internationale Hjælpeprog', *Fremad* 14:20, 19. feb-

- ruar 1921), at man ikke i mellemtiden havde fået set nogen egentlig effekt af henvendelsen, hvorfor man nu ville forsøge igen med en resolution til regering og rigsdag.
18. 'Til Vennerne af det internationale Sprog IDO', *Fremad* 14:1 (8. maj 1920). Se f.eks. annoncering af aktiviteter i Københavnsområdet i *Fremad* 14:19 (29. januar 1921).
19. 'Ungdomsbevægelsen', *Arbejderbladet* 16. oktober 1921.
20. *Social-Demokraten* 7. maj 1933 annoncerede f.eks., at A.N. Andersen snart ville lede en rundvisning blandt nyere værker på Statens Museum for Kunst for medlemmer af Socialdemokratiets 10. kreds.
21. Se f.eks. 'Ido-Mødet i Aftes', *Fredericia Social-Demokrat* 24. november 1934.
22. Solulo: 'Esperantosprogets Betydning for Arbejderne', *Klassekampen* 30. januar 1919. Lantis levned er bl.a. skildret i Esther Schor: *Bridge of Words: Esperanto and the Dream of a Universal Language*, New York: Metropolitan Books 2016.
23. Forster *Esperanto Movement*, s. 190ff.
24. Lantis appel, november 1920, gengivet på fransk i Markov *Le mouvement international*, s. 22-24; Eugène Lanti: *Manifest des anationalistes* (1931), www.panarchy.org/lanti/anationalistes.html.
25. Lins *Dangerous*, s. 172.
26. 'D.K.U.', *Arbejder-Bladet* 2. september 1927. Se også 'Kommunistisk Ungdom', *Arbejder-Bladet* 11. november 2019.
27. "'Det nationalsløse Verdensforbund"'s Kongres i Göteborg', *Arbejder-Bladet* 7. september 1928. Se til den kongres også Markov *Le mouvement international*, s. 43-45. Jeg har endnu ikke haft lejlighed til at gennemgå de relevante arkivalier fra DKU-Odense.
28. Se Nygaard 'Socialismens verdensprog', s. 22.
29. Dette og de følgende afsnit bygger især på Jean-François Fayet: 'Eine internationale Sprache für die Weltrevolution? Die Komintern und die Esperanto-Frage', *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung* 2008, s. 9-23 (https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/uploads/pdf-2008/jhk_fayet.pdf); Forster: *Esperanto Movement*, s. 194-204; Markov *Le mouvement international*, s. 30ff; Lins *Dangerous*, s. 159ff. IPE's historie er nærmere beskrevet i en bog af én af de tidligere ledende kræfter, Adolf Schwarz: *Survoje al IPE*, Sofia: Pres-Esperanto 1992, som jeg dog desværre ikke har haft mulighed for at benytte.
30. Se hertil de desværre meget kortfattede og ikke helt dækkende oversigter Ronald Creagh & Karine Tourraton: 'Short History of Anarchist Participation in the Esperanto Movement' (2009), http://sipncntait.free.fr/article_767.html og Will Firth: 'Esperanto und Anarchismus', *Institut für Syndikalismusforschung* www.syndikalismusforschung.info/esperantowill.htm.
31. Se især Stalin: 'Joint Plenum of the Central Committee and Central Control Commission of the C.P.S.U.(B.)' (1927), <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1927/07/29.htm>.
32. Se Kurt Jacobsen: *Moskva som medspiller*, København: Tiden 1987; Ove Bangsmark: 'Den revolutionære Fagopposition i Danmark 1931-35', *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 6 (1976), s. 117-182; Jørgen Bloch-Poulsen og Morten Thing: 'DKP's faglige politik 1930-35', *Historievidenskab* 9 (1976), s. 7-93.
33. Se artikler fra *Fyns Social-Demokrat*: 'Esperanto i Odense', 8. november 1921; H.M.: 'Verdens-Sprog', 20. oktober 1922; 'Esperantos Sejrsgang', 12. november 1924 og andre datoer; 'Fred og Esperanto', 17. januar 1925; 'Arbejderne og Esperanto', 16. september 1925; 'Esperanto', *Fyns Social-Demokrat* 13. august 1928.
34. 'Esperanto-Kursus for de Arbejdsløse', *Fyns Social-Demokrat* 15. februar 1935.
35. 'Esperanto-Udstilling i Odense', *Arbejderbladet* 20. februar 1935.
36. Baggrundene for den politik i både sovjetiske magtinteresser og de europæiske arbejderbevægelsers egendynamik skitseres bl.a. i McDermott og Agnew *Comintern*, s. 120-156.

37. 'Den revolutionære Esperantokongres', *Arbejderbladet* 21. september 1935. Ifølge https://eo.wikipedia.org/wiki/Internacio_de_Proleta_Esperantistaro fandtes der i 1934 en dansk IPE-gruppe med 25 medlemmer. Det tal forekommer urealistisk højt i betragtning af, hvor lidt gruppen kommer til syne i det danske materiale.
38. Thorsen stod første gang som dansk kontaktperson for den fraktion i *Sennaciulo* nr. 460 (25. december 1937).
39. En kortfattet oversigt over Dansk Arbejderesperantoklubs udvikling fra 1932 til foreningens opløsning i 1992 findes i Dansk Arbejder Esperanto Forbunds arkiv på ABA, kasse 5, læg Arbejdernes Esperanto Klub. Se også jubilæumsskriftet Paul Neergaard, Poul Thorsen, Tage Lau m.fl.: *Tra densa mallumo. Esperanto-eseoj primovado kaj lingvo. Okaze de la 10-jara datreveno de laborista esperanta klubo Kopenhago* 27. Aug. 1942, København: Laborista Esperanto Klubo 1942; samt G.P. de Bruin: *Laborista esperanta movado inter 1936 kaj 1948*, udgivet 1948 (<http://satesperanto.org/Laborista-esperanta-movado-inter.html> - tilgæet 19/4-2016).
40. *DLEA kantaro*, Aarhus: Dana Laborista Esperanto Asocio 1935. Anden og stærke udvidede udgave udkom i 1947.
41. Nygaard 'Socialismens verdensprog', s. 6-11 og 22f.
42. *Sennaciulo* nr. 480 (25. november 1939); samt danske dagblade i dagene omkring kongressen. Neergaard havde allerede som ganske ung i 1926-28 udgivet esperantobladet *La forta voko*, der blev en forløber for det 'neutrale' *Dansk Esperanto-Blad*.
43. Citater fra hhv. 'Esperantisternes Kongres aabnet', *Social-Demokraten* 6. august 1939; Paul Neergaard: 'Om Sprogmagt og om at magte Sprog' (kronik), *Social-Demokraten* 18. marts 1939; og 'Laboristo Kleriga asocio en Mondskalo', *Arbejderbladet* 2. august 1939. Neergaards lange virke for både videnskaben og esperanto er sammenfattende beskrevet i Marjorie Boulton: 'Paul Neergaard, 1907-1987', *Esperantologio / Esperanto Studies* 1 (1999), s. 7-13 (via <http://www.cb.uu.se/esperanto/>, tilgæet 28/4-2016); Christer Kiselmann: 'Sempatologo kaj esperantologo' (2012), www.cb.uu.se/~kiselman/neergaard.pdf (tilgæet 28/4-2016). Blandt Neergaards egne udgivelser må fremhæves: *Fremdvortoj en Esperanto. La 15-a regulo de la fundamenta gramatiko en teorio kaj praktiko*, Paris: Sennacieca Asocio Tutmonda 1933; *Scienco kaj pseŭdoscienco pri heredo kaj raso. Populara skizo*, Paris: Sennacieca Asocio Tutmonda 1937; *Esperanto for begyndere*, København: Fremad 1939; *Rapport vedrørende anvendelsen af Esperanto i Danmark*, København: Danske esperanto-organisationers fællesraad 1953.
44. 'Laboristo Kleriga asocio en Mondskalo', *Arbejderbladet* 2. august 1939, se også 'Arbejder-Esperantister fra 15 Nationer til Konference i København', *Social-Demokraten* 29. juli 1939.
45. 'Laboristo Kleriga asocio en Mondskalo', *Arbejderbladet* 2. august 1939.
46. Forster *Esperanto Movement*, s. 205.
47. Se f.eks. talrige eksempler på trotskismebegrebets dødelige effekter, både inden for Sovjetunionen og ud i Kominterns sektioner, i J. Arch Getty & Oleg V. Naumov: *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, New Haven & London: Yale University Press 1999; Fred E. Schrader: *Der Moskauer Prozess 1936. Zur Sozialgeschichte eines politischen Feindbildes*, Frankfurt am Main: Campus-Verlag 1995; Wendy Z. Goldman: *Inventing the Enemy: Denunciation and Terror in Stalin's Russia*, New York: Cambridge University Press 2011, s. 25-80; Hermann Weber & Ulrich Mählert (red.): *Terror. Stalinistische Parteisüberungen 1936-1953*, Paderborn m.fl.: Ferdinand Schöningh 1998; Claude Pénnetier og Bernard Pudal: 'La peur de l'autre: vigilance anti-trotskisme et travail sur soi', Brigitte Studer og Heiko Haumann (red.): *Stalinistische Subjekte. Individuum und System in der Sowjetunion und der Komintern 1929-1953*, Zürich: Chronos 2006, s. 253-271 – samt om danske genklange i Ole Sohn: *Fra Folketinget til celle 290*, København: Sohn 2011; Morten Møller: *Ellen og*

- Adam. *En fortælling om kærlighed og terror i Stalins Moskva*, København: Gyldendal 2014; Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen – en politisk biografi*, København: Gyldendal 1993.
48. Se hertil Steen Bille Larsen: *Mod strømmen*, København: SFAH 1986, samt Bertel Nygaard: 'Revolutionen udskudt. Danske trotskister i 1940'erne', *Arbejderhistorie* nr. 3 (2012), s. 77-94.
49. Jeg bygger dels på de eksemplarer af tidsskrifterne, som findes i ABA's samlinger, dels på hyppige rapporter iom fraktionens virke i SAT's månedsblad *Sennaciulo*, årgangene 1935-39, via <http://anno.onb.ac.at/>. Se i denne forbindelse især Bas Wels: 'La Frakcioj en SAT' og 'Frakcia vivo', *Sennaciulo* nr. 431 (25. juli 1935)
50. Poul Moth: *Nasjonalist eller verdensborger?*, København: [eget forlag] 1941, s. 17. Se også Moths kritik af Lenins tanker om nationernes selvbestemmelsesret i *Vor stilling til di nasjonale bevægelser hos di undertrykte folk*, København: [eget forlag] 1941. Begge pjecer er tilgængelige i digital form gennem Det kongelige Bibliotek.
51. Se, til det sidste spørgsmål, også Poul Moth: 'La akuzativo', *D.L.E.A. Bulteno* 3:8 (februar 1943).
52. Se indlæg i *D.L.E.A. Bulteno*, især M.J. [Magnus Jacobsen] om Moths pjecer i 1:7 (februar 1941); Moth: 'La laboristaj esperantistoj k la naciismo', 1:8 (marts 1941); Poul Thorsen: 'Principoj de la laborista esperantismo', 2:2 (august 1941); M.J.: 'Internaciismo – sennaciismo', 2:3 (september 1941); Moth: 'Sennaciismo k internaciismo', 2:4 (oktober 1941); Thorsen: Poul Thorsen: 'Aktualoj konkludoj pri malaktuala temo', 2:5 (november 1941); Moth: 'Ĉu la sennaciismo ne estas aktuala?', 2:8 (februar 1942).
- Sammen med en anden esperantobegeistret trotskist, Tage Lau, udgav Moth desuden i besættelsesårene sit eget esperantoblad *Tamen*, som jeg desværre ikke har kunnet finde, men hvis indhold løbende blev resumeret i *D.L.E.A. Bulteno*. Efter de resumeer at dømme var der tale om en delvis videreførelse af de trotskistiske esperantoblade, men *Tamen* rummede også ikketrotskistiske esperantoartikler, f.eks. bidrag fra Paul Neergaard og esperantoveteranen Margrethe Noll.
53. *Protokoll des VII. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale : Moskau 25. Juli - 20. August 1935*, Erlangen: Karl Liebknecht Verlag 1974, s. 369.
54. Lins *Dangerous*, s. 123-144.
55. Se f.eks. 'Statsstøtte til Jødesproget', *National-Socialisten* 24. april 1942.
56. Neergaard m.fl. *Tra densa*; samt f.eks. '10-Aars-festen i Arbejdernes Esperantoforening', *Demokraten* 26. maj 1942; 'Stor Interesse for Esperanto' (interview med kursusleder Tage Lau, Arbejdernes Esperantoklub i København), *Ekstra-Bladet* 18. oktober 1943,
57. 'Kapitalisterne ser en Fare i Esperanto!', *Social-Demokraten* 11. juni 1946.
58. Se f.eks. 'International Kongres – der ikke behøver Tolk', *Demokraten* 3. august 1947, samt Thomas Karpinić: 'S.A.T. Kongreso 1947, Aarhus' (2016), <https://thomask.sdf.org/blog/2016/09/16/s-a-t-kongreso-1947-arhus.html>. Der er også bevaret en 25 minutters radioreportage fra kongressen, oprindeligt sendt i Statsradiofonien 3. august 1947 og i dag tilgængelig via forskningsdatabasen larm.fm.
59. *D.L.E.A.*, pjecer i Dansk Arbejder Esperanto Forbunds arkiv, ABA.
60. 'Fællesmødet', *D.L.E.A. Bulteno* 3:5 (november 1942).
61. Hans Scherfig: 'Ugens Radio', *Land og Folk* 12. januar 1947.
62. Rapport af Preben Kinch om deltagelsen i SAT-kongressen i Stockholm, sommeren 1951, arkiv for Internationale Socialister (4. Internationale), ABA.
63. En kortfattet erindring om Moth og det lille trotskistmiljø i slutningen af 1950'erne findes i Arne Herløv Petersen: *Grænseløs. Erindringsroman*, bd. 1, København: Det poetiske bureaus forlag 2014. Her hævdes det dog, at Moth var tilhænger af Otto Jespersens kunstsprog Novial, hvilket der ikke synes at være belæg for.
64. <http://www.interlingua.dk/50annos.htm>. Harald Andersen-Harild juniors personarkiv på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv rummer tryksager og korrespondance

fra interlingue-kredsene, herunder også oplysninger om Moths forsøg på at opbygge en arbejder-interlingue-forening. Jeg skylder Gerd Callesen (tidligere arkivar ved ABA) tak for at have gjort mig opmærksom på arbejdet og Jesper Jørgensen (nuværende arkivar ved ABA) tak for at skaffe materialet til mig kort før deadline på denne artikel. Jeg har også haft gavn af en biografisk skitse over Andersen-Harild junior, udarbejdet af og venligst stillet til min rådighed af hans datter, Helle-Majken Andersen-Harild.

65. Lars Gogman: 'Mellan Babels torn och Norra Bantorget: Arbetsesperantismen', via <http://www.slea.se>.

Abstract

Bertel Nygaard: *Left-Wing Politics and Planned Languages between two World Wars*, 2020:2, pp. 36-63.

The interwar years saw the emergence of new, radical combinations of socialism and universal language projects, particularly in the revolutionary labour Esperanto organisations, but also around other universal languages, particularly Ido. These small, but historically ambitious groups reconceived relations between not only language and society, but also the present and the past as well as the national and the global. In intricate ways, their projects expressed the great world-historical struggles of the era – democratic versus authoritarian principles; communists, social democrats and independent forces within the labour movement. This article maps such international trends with special emphasis on labour Esperantism in Denmark.

Bertel Nygaard,
lektor i moderne historie,
Aarhus Universitet
bertel.nygaard@cas.au.dk